

ZÁKLADY ODBORNÉHO VÝZKUMU

Při komunikaci hodnotíme své partnery podle toho, jak dobře naplňují očekávanou komunikační roli: zda poslouchají pozorně, zda na naše otázky odpovídají přímo, zda předkládají srozumitelná tvrzení a důmyslné návrhy. Je samozřejmé, že každý čtenář odborného textu hodnotí autora; méně samozřejmé je však to, že i autor odborného textu musí předem hodnotit své čtenáře. Jaké jsou čtenářovy znalosti? Komu je přednáška určena? Jaké problémy budou pro posluchače zajímavé? Pokud autor úspěšně odhadne svého čtenáře, pak je větší šance, že čtenář bude příznivě hodnotit autora. Autor ve svém textu přijímá roli toho, kdo ví něco, co potřebuje vědět i čtenář – čtenáři pak přisuzuje roli toho, kdo něco neví, ale měl by se dozvědět. Ono *něco*, které by se podle autora měl čtenář dozvědět, musí vždy být něco víc než jen nahromadění informací. Je třeba neustále pamatovat na základní pravidlo: *informace jsou k ničemu, dokud nejsou využity*. Konkrétněji, v případě odborného výzkumu platí, že informace jsou k ničemu, dokud se z nich nestanou důvody, které něco podporují. Autor nabízí čtenáři odpověď na otázku, která je pro čtenáře důležitá; čtenář hledá u autora odpověď, která mu pomůže lépe pochopit něco, co je důležité pro něj.

1. Od tématu k otázkám

Ocitli jste se v situaci, kdy jste našli nějakou profesně zajímavou oblast, případně jste dostali široce formulované zadání práce. Co teď? Především je třeba téma zúžit, tedy přejít od široce vymezeného tématu k jeho specifičtější podobě. Obvykle platí, že téma je postaveno příliš široce, pokud ho lze popsat pomocí pěti slov. Jak téma zúžit? Ukažme si to na příkladu – od široce vymezeného tématu *Svobodná vůle ve Vojně a míru* přejdete k tematickému vymezení *Střet svobodné vůle a dějinné nevyhnutelnosti v Tolstého popisu tří bitev ve Vojně a míru*. Zúžení tématu je často vhodné provést pomocí slov jako *obohacení, konflikt, popis, srovnání*, tedy slov či frází, jež vyjadřují nějakou činnost nebo vztah. Již při vymezení tématu se tak přiblížíte k důležitým tvrzením týkajícím se výsledků vašeho výzkumu. Je to obtížné dilema: široké téma vás zastrahuje a odrazuje, na druhé straně se ale bojíte toho, že při příliš úzce vymezeném tématu možná brzy nebudete mít co říct. Pro zúžení tématu platí cosi podobného zákonu kritického množství. Čím užší téma, tím více nuancí, nejasností a nesouladů jste schopni nalézt a díky nim formulovat více otázek i odpovědí. Zúžíte-li však svoje téma příliš, nepodaří se vám nalézt dost důvodů, které by mohly vaše tvrzení podpořit; a vaše práce se zhroutí.

1.1 Od zúženého tématu k otázkám

Začátečníka poznáte tak, že v okamžiku, kdy se mu podaří vhodně zúžit téma, vrhne se do terénu či do knihovny a začne dolovat data. Poté (a to jen v tom lepším

případě) nalezená data setřídí podle podobnosti či odlišnosti a svoji práci zakončí větou, že si můžeme povšimnout zajímavých rozdílů mezi X a Y. Takové práce nabízejí nic jiného než jen velmi volně strukturované informace bez jejich podstatné interpretace. Pokud si autor nepoloží otázku, pak stěží může nabídnout odpověď, která by za něco stála. Pro oddaného milovníka filmů Oldřicha Nového je jistě zajímavá kterákoli drobnost, odborný výzkum však funguje jinak. Nezapomínejte, že data jsou vždy prostředkem, nikoli cílem.

Nejlepší způsob, jak v dané oblasti něco nového zjistit, je položit otázku. Samozřejmě si musíte pokládat otázky *co*, *kdo*, *kdy*, *kde*, svoji pozornost však soustřeďte především na otázky *jak* a *proč*. Některé možné způsoby pokládání otázek o zvoleném tématu nabízí následující přehled:

- **Kompozice**

- o Jaké jsou části tématu a jak jsou spojené?
- o Je téma částí nějakého širšího systému?

- **Historie**

- o Jak a proč se téma proměňovalo?
- o Bylo téma součástí některé širší historické události?

- **Zařazení**

- o Co je vaše téma zač? Jsou všechny jeho výskyty vždy stejné?
- o Kam téma zařadit? Pomůže nám to dané téma lépe pochopit?

- **Hodnota**

- o Jakých hodnot se vaše téma týká? Jaké hodnoty podporuje?
- o Je vaše téma užitečné? Proč?

Poté, co jste si položili všemožné otázky o tématu, je třeba z nich vybrat jen ty zajímavé. Ty se pak pokuste spojit do širších a důležitějších otázek. Podařilo-li se vám takto zformovat jednu nebo dvě zajímavé, dostatečně důležité a dostatečně určité otázky, máte vyhráno. Váš výzkum bude řízený a nebude spočívat v pouhém hromadění údajů; díky otázkám nyní víte přesněji, o co vám vlastně půjde.

1.2 Motivace

Nalezli jste oblast, která vás zajímá, a našli jste i otázky, které vám přijdou zajímavé. Teď nastal čas zamyslet se, proč by toto téma a tyto otázky měly být zajímavé i pro vašeho čtenáře. Podstatnou roli zde hraje otázka *No a co?* No a co, že nevím jak se ve Vojně a míru střetává svobodná vůle s dějinnou nevyhnutelností; co by se stalo tak hrozného, kdybych to nevěděl? Odpověď vám pomůže motivovat vašeho čtenáře; nabídnete mu důvody, proč by měl vaši práci číst. Pojmenujte svoje téma (*věnuji se srovnání Descartova a Lockova hodnocení smyslového poznání*); přidejte otázku (*protože chci zjistit, zda se na rozdíl v jejich hodnocení podepisují odlišné metafyzické a metodologické předpoklady*); a konečně přidejte i motivaci

(aby bylo možné lépe pochopit, na základě jakých kritérií je možné jejich koncepce sjednotit).

Často se vám stane, že na začátku svého výzkumu máte pouze název a nejste schopni si položit otázku či nabídnout čtenáři rozumnou motivaci. To samozřejmě neznamená, že byste měli svůj výzkum přerušit. Jde o to, abyste si během své práce byli stále vědomi toho, že váš výsledný text nebude dobrý, pokud rozumně a důvěryhodně neodpovíte na tři následující otázky:

- O čem píšete?
- Co se chcete dozvědět?
- Proč by o tom měl vědět váš čtenář?

Přejdete-li od první otázky k druhé, přestáváte být pouhým sběratelem údajů a zajímavostí a stáváte se badatelem. Přejdete-li od druhé otázky ke třetí, stáváte se členem komunity badatelů. Vaším cílem už není jen odhalení něčeho, co je zajímavé jen pro vás, nýbrž snažíte se cosi ukázat a vysvětlit i ostatním. Je to těžký krok, nicméně je nezbytný k navázání dostatečně pevného vztahu se čtenářem.

2. Zkoumaný problém

Na rozdíl od každodenních praktických problémů, kterým se snažíme vyhnout, jsou zkoumané problémy něčím, co je zejména v akademické sféře přijímáno s nadšením. Stále je však třeba mít na paměti, že zkoumaný problém je něco jiného než zkoumané téma. Problém vzniká až s otázkou, na kterou hledáte odpověď. Vaším zkoumaným problémem prostě nikdy nemůže být *jen* Tolstého *Vojna a mír*.

Každý problém obsahuje dvě části: *podmínky* problému a nepříjemné *důsledky* problému. Podmínkou praktického problému je situace (ujela vám tramvaj), nepříjemným důsledkem je v širokém smyslu slova cena, kterou zaplatíte, pokud daný praktický problém nevyřešíte (budete pozdě ve škole). Podmínkou zkoumaného problému je výchozí neznalost či neporozumění, nepříjemným důsledkem zkoumaného problému je rovněž neznalost či neporozumění, avšak neznalost něčeho důležitějšího, zásadnějšího, podstatnějšího. Je třeba si uvědomit, že při formulaci problému nehraje roli cena, kterou jste vy zaplatili, či zásadní neznalost, kterou jste vy měli, nýbrž pouze cena, kterou by zaplatil – a zásadní neznalost, kterou by trpěl – *váš čtenář*. Najít vhodný problém je těžké; některé základní způsoby problematizování nabízí následující přehled:

- **Problémy druhu**
 - o Jakkoli se zdá, že X je Y, není tomu tak.
 - o Jakkoli se zdá, že X je nutnou vlastností Y, není tomu tak.
 - o Jakkoli se zdá, že X je dobré/důležité/krásné/zajímavé, není tomu tak.
- **Problémy části a celku**
 - o Jakkoli se zdá, že X je částí Y, není tomu tak.
 - o Jakkoli se zdá, že X se pojí s Y způsobem Z, není tomu tak.
 - o Jakkoli se zdá, že všechna X mají části Y, není tomu tak.

- **Problémy vzniku a současného stavu**

- o Jakkoli se zdá, že X je setrvalé/vzrůstající/klesající, není tomu tak.
- o Jakkoli se zdá, že X vzniklo z Y, není tomu tak.
- o Jakkoli se zdá, že X vzniklo v pořadí a-b-c, není tomu tak.
- o Jakkoli se zdá, že X je součástí trendu, není tomu tak.

- **Problémy příčiny a účinku**

- o Jakkoli se zdá, že X způsobilo Y, není tomu tak.
- o Jakkoli se zdá, že X způsobilo Y, ve skutečnosti X i Y způsobilo Z.
- o Jakkoli se zdá, že X je dostatečnou podmínkou Y, není tomu tak.
- o Jakkoli se zdá, že X způsobuje pouze Y, ve skutečnosti způsobuje i Z.

- **Problémy perspektivy**

- o Doposud se o X hovořilo výhradně v souvislosti s Y, avšak z hlediska Z je možné odhalit o X nové skutečnosti.
- o Doposud se X používalo pouze k vysvětlení Y, avšak nová teorie toto hledisko rozšiřuje.
- o Doposud bylo X analyzováno/hodnoceno způsobem Y, což vedlo k odmítnutí X v systému Y. Nová teorie odhaluje, že Y není relevantní vzhledem k X.

3. Tvrzení, jeho důvody a důkazy

Nalezli jste téma, s ním související otázky tvořící problém a rovněž důvody, proč by tento problém měl zajímat i vašeho čtenáře. V práci samotné pak budete nabízet odpovědi, případně ve zvláštních případech ukážete, že žádné odpovědi nabídnout nelze. Ať tak či onak, ve své práci budete něco *tvrdit* a tato svá tvrzení budete muset něčím podpořit; budete argumentovat ve prospěch nějakého tvrzení. Vytváříte-li argument, vždy mějte na zřeteli následujících pět otázek:

- Co tvrdíte?
- Jaké důvody podporují toto tvrzení?
- Jaké důkazy podporují tyto důvody?
- Uvědomujete si danou alternativu/komplikaci/námítku a jak na ni reagujete?
- Jaké principy vám umožňují spojit vaše důvody s vaším tvrzením?

To hlavní ve vašem textu jsou tvrzení, tj. odpovědi na položené otázky, spolu s dvěma druhy podpory pro tato tvrzení. První typ podpory budeme nazývat důvody; zdůrazňujete v nich určité okolnosti, kvůli kterým by měl čtenář přijmout vaše tvrzení. V klasickém případě má tvrzení (T) a jeho důvod (D) formu *T, protože D, případně D, a tudíž T*.

Měli bychom jít (T), protože se žene bouřka (D).

Vaše tvrzení jsou založena na důvodech, důvody mohou být založené na dalších důvodech a tak dále. Na konci každého takového řetězce důvodů by však měl stát

nějaký důkaz, přičemž důkazem se zde rozumí něco, co je široce přijímáno jako platné. Může jít o něco, na co si lze sáhnout či to lze ochutnat; může jít o samozřejmé pravdy, které nelze smysluplně zpochybnit; může jít o citaci z primárního textu; za určitých okolností může jít dokonce i o názor experta. Obecná struktura podpory tvrzení tedy vypadá následovně:

TVRZENÍ protože **DŮVOD** založený na **DŮKAZU**

Opět je namístě zdůraznit, že vaše důvody založené na vašich důkazech nemusí být pro každého čtenáře přesvědčivé. Kritický čtenář se bude snažit věci zjednodušit tam, kde bude považovat vaše argumentační nuance za pseudoproblém; bude se snažit věci zkomplikovat tam, kde si všimne jiných důvodů, jiných důkazů, jiné interpretace a jiného vyvození. Jinými slovy, čtenář je ochoten zpochybňovat kteroukoli část vašeho argumentu a vy musíte jeho kroky předjímat. Někdy se stane, že čtenář přijímá všechny vaše důkazy, a chápe tak vaše důvody jako dobře podložené, nicméně neví, jak tyto důvody souvisejí s tvrzením. To, co váš čtenář hledá, je obecný princip, který by mu umožnil spojit důvody s tvrzením. Hledá princip, který spojuje skupinu předpokladů (kam patří i váš důvod) se skupinou důsledků (kam patří i vaše tvrzení). Všimněte si, že kýžené propojení důvodů s tvrzením se děje ve třech krocích: nejprve určíte princip propojení předpokladů a důsledků, poté ukážete, že vaše *důvody* patří do skupiny předpokladů, a konečně ukážete, že vaše *tvrzení* patří do skupiny důsledků.

TVRZENÍ protože **DŮVOD** založený na **DŮKAZU**

PRINCIP

Snad zde není nutné připomínat, že v rámci své argumentace smíte používat jen takové důkazy, které umožňuje kánon vaší odborné disciplíny. Tedy zatímco ve filozofii dokazují pomocí sítě principů, obecně sdílených přesvědčení, podmínek platnosti, vyplývání a nutných souvislostí, v uměnovědách použijí konkrétní umělecký materiál, v sociologii statistické souhrny lidského chování, v přírodních vědách experimentální data.

3.1 Tvrzení

Někteří autoři nadhodnocují čtenáře a nesprávně předpokládají, že čtenář bude schopen sledovat jejich záměr. Chcete-li, aby byl čtenář schopen vás ve vašem textu sledovat, musíte mu explicitně říci, co přesně pro to musí udělat. Předpokladem úspěšného hledání důvodů jsou přijatelné předběžné odpovědi na otázky, které jste si položili. Přestože očekáváte, že se vaše výsledná tvrzení budou lišit od vašich tvrzení předběžných, již na samotném začátku práce potřebujete nějaké vodítko, kterým budete nalezené důvody poměřovat. Začněte tedy tím, že se pokusíte co nejlépe a nejpresněji formulovat své výchozí tvrzení. Ujasněte si zejména, zda je vaše tvrzení

dostatečně konkrétní a zda bude pro čtenáře dostatečně podstatné. Vágní tvrzení vedou k vágním důvodům. Čím přesnější ve svých formulacích budete, tím lépe vynikne podstata vašeho tvrzení a tím snáze najdete důvody pro jeho podporu. Svá předběžná tvrzení byste měli předkládat v explicitních a vhodně logicky strukturovaných formulacích. Typické předběžné tvrzení má často formu:

Ačkoli X, tvrdím Y, protože Z.

V této jednoduché struktuře předběžného tvrzení nabízíte odpověď Y, která je rámcově podepřena určitými důvody Z a které předchází alternativní pohled X. Uvozovací věta „*ačkoli X*“ nejčastěji (a) popisuje úhel pohledu X, který se od vašeho liší; (b) upozorňuje na skutečnosti X, které jsou široce přijímané, nicméně chybné či nedostatečně zdůvodněné; (c) upozorňuje na možné metodologické těžkosti či omezenou platnost tvrzení. Tím, že využijete této uvozovací fráze, dáváte zároveň čtenáři najevo, že si možné těžkosti uvědomujete a že na ně budete v textu reagovat.

Vedle přesnosti ocení čtenář u vašeho tvrzení především jeho důležitost, tedy rozsah přesvědčení, které by po přijetí daného tvrzení musel změnit. V některých oblastech výzkumu je možné chápat tvrzení jako důležité již tehdy, nenabízí-li nic než novou znalost o již zkoumaném tématu. Čtenáři však mnohem výše oceňují tvrzení, která nejen že nabízejí novou znalost, nýbrž použijí tuto znalost k řešení něčeho, co bylo dlouho vnímáno jako problematické, obtížné, matoucí, nejisté či neslučitelné. Nejvýše pak bývají hodnocena tvrzení, která nabourají čtenářova pevná a dlouhotrvající přesvědčení. Zeptejte se sami sebe, zda čtenář shledá vaše tvrzení dostatečně iritující na to, aby s ním nesouhlasil, aby ho odmítl, aby proti němu brojil. Představte si, že byste měli obhajovat tvrzení Q, které je pravým opakem vašeho tvrzení P; je takové tvrzení Q „zjevně nepravdivé“? Pokud ano, pak většinou platí, že P nestojí za to, abyste se namáhali s jeho obhajobou, neboť není dostatečně problematické, a tudíž jeho řešení nebude dostatečně důležité.

3.2 Důvody a důkazy

Důvody se týkají toho, proč by měl čtenář přijmout vaše tvrzení; důkazy se týkají toho, co čtenář (alespoň pro daný okamžik) přijímá jako fakt. V tomto smyslu může tedy autor vymyslet nový důvod, ne však nový důkaz. Je třeba vždy počítat s tím, že z důkazů se mohou snadno stát důvody, tj. to, co jste vy předpokládali jako fakt, nebude kritický čtenář chápat stejným způsobem a bude požadovat další podporu. Čtenář sleduje a hodnotí nabízené důvody pro to, aby zvážil, zda vaše tvrzení přijmout či nikoli, rovněž však využívá nabízených důvodů a důkazů k tomu, aby lépe pochopil strukturu celého textu. Při konstrukci odborného textu proto dbejte na to, abyste každému podstatnějšímu důvodu věnovali samostatný odstavec.

Většina čtenářů velmi silně reaguje na jakoukoli drobnou chybu, které se při práci s důkazy dopustíte. I ta nejmenší citační nedokonalost či nepozornost v bibliografickém údaji vrhá v jeho očích stín nedůvěry a pochybnosti na celou vaši práci. Své důkazy vždy předkládejte pečlivě a naprosto přesně, protože jedině tak vám bude čtenář věřit. Někdy samozřejmě můžete použít i důkazy, o kterých sami víte, že

nejsou zcela průkazné – vždy však sami musíte upozornit na jejich pochybnou kvalitu. Jestliže dokonce poukážete na důkazy, které by podporovaly vaše důvody, avšak odmítnete je jako nedůvěryhodné, můžete snadno získat čtenářovu důvěru jakožto pozorný, pečlivý a kritický autor. Dbejte na to, abyste vždy předkládali dostatečné a reprezentativní důkazy: jediný výskyt dané vlastnosti obvykle nestačí k ospravedlnění vlastního zobecňujícího tvrzení, stačí však ke kritice *opačného* obecného tvrzení.

4. Pochybnosti a alternativy

Odborný text, který by se skládal jen z tvrzení, důvodů a důkazů, by byl pro většinu čtenářů těžko pochopitelný. To, co musíte při tvorbě textu zohlednit, není jen skutečnost, co bude váš čtenář číst, nýbrž i jak to bude číst: bude číst kriticky, bude se snažit nesouhlasit, bude mít otázky. Píšete-li text, představte si otázky, které by vám mohl zvědavý čtenář položit, vezměte je do úvahy a pokuste se na ně reagovat. Zvláštní pozornost věnujte dvěma typům otázek: Je váš text korektní? Existují alternativní řešení? Chcete-li svůj text podrobit zátěžovému testu, představte si nepříjemného kolegu, který vám klade následující otázky:

- Proč jste vymezil problém právě takto? Jestli je v dané oblasti nějaký problém, pak rozhodně není vymezen způsobem, který jste předložil.
- Proč si vlastně myslíte, že je to problém? Nejsm si vědom žádných obětí tohoto neřešeného problému. Možná zde ani žádný problém není.
- Co je to vlastně za problém? Týká se pojmových vymezení, nebo jde o problém praktický?
- Jaké řešení vlastně navrhuje? Chcete po mně, abych něco pochopil, nebo abych něco udělal? Vaše řešení se týká pojmového vymezení, avšak problém sám je praktický.
- Není vaše tvrzení příliš silné? Napadají mě některé výjimky.
- Proč je vaše odpověď lepší než jiná? Vždyť není v souladu s jinými zavedenými koncepcemi.
- Rád bych viděl jiný typ důkazů. Nás zajímají čísla, nikoli nějaké zkazky. (Případně, zajímají nás skuteční lidé, nikoli nějaká numera.)
- Nejste dostatečně přesný. Co vlastně míníte výrazem „mnoho“?
- Nejste dostatečně aktuální. Nevzal jste v potaz současný výzkum na dané téma.
- Nepracujete s reprezentativním vzorkem, pominul jste informace z...
- Nepracujete se skutečnými autoritami. Profesor Starý přece není expertem v...
- Musíte předložit více důkazů. Jediný citát není dostatečným důvodem pro vaše tvrzení.

Poté, co jste se na svůj text podívali z perspektivy kritického čtenáře, vezměte do úvahy možná alternativní řešení, která napadnou většinu vašich čtenářů. Typický kritický čtenář je vždy ochoten předložit alternativní důvody, alternativní definice, protipříklady. Dočasné přijetí kritické čtenářovy perspektivy je obranným krokem a k argumentu samotnému nic nového nepřidává – jak již bylo řečeno, cílem je zde

zvýšení autorské důvěryhodnosti. Je nutné dobře zvážit, kolik alternativních řešení do textu zahrnout. Bude-li jich příliš málo, text bude působit dogmaticky, bude-li jich příliš mnoho, čtenář může snadno ztratit hlavní nit vašeho argumentu. Při zpracování alternativ či námitek věnujte pozornost především těm, které upozorňují na:

- zjevné slabiny, se kterými se dokážete vypořádat
- alternativní linii argumentace, která je ve vašem oboru významná
- alternativní závěr, který si čtenář *přeje* více než závěr, jenž jste mu nabídli
- alternativní důkazy, se kterými je čtenář pravděpodobně obeznámen
- důležité protipříklady, které dokážete uspokojivě neutralizovat

Co však s námitkami, se kterými se vypořádat nedokážete? Můžete se pokusit o jiné vymezení řešeného problému, případně můžete přestavět argumentaci tak, aby problém zmizel. Můžete samozřejmě dělat „mrtvého brouka“ a doufat, že si toho čtenář nevšimne – uvědomte si však, že zde riskujete nejen svoji odbornou důvěryhodnost, ale i odbornou čest. Jediná dobrá rada v této situaci je možná naivní, nicméně užitečná: otevřeně přiznejte potíže a odpovězte, že:

- zbytek vaší argumentace nalezenou chybu více než dostatečně vyváží
- nalezená chyba je vážná, avšak další výzkum ukáže cestu ven
- nalezená chyba znemožňuje plnohodnotné přijetí argumentu, avšak argument přesto nabízí důležitý vhled do problému a ukazuje, co by každá lepší odpověď měla zahrnovat (tj. známá Cimrmanova slepá ulička vědeckého výzkumu)

Jedno velmi elegantní řešení spočívá v přetavení chyby ve výhodu: změníme *tvrzení*, které jsme původně chtěli podpořit, v *hypotézu*, o které se lidé domnívají, že by mohla platit. Poté poukážeme na důvody, kvůli kterým tato hypotéza neplatí (tj. na chyby, které jsme odhalili v naší vlastní argumentaci).

Pozoruhodné výsledky vašeho odborného výzkumu budou vykoupeny zvýšeným stresem, zvýšenými pochybnostmi o sobě samých a zvýšenou únavou. Nabídl jsem několik dobře míněných rad, jak stres i pochybnosti o sobě samých snížit: ujasníte-li si, co tvrdíte, proč to tvrdíte a proč by to mělo zajímat i někoho jiného, získáte dostatečně pevnou půdu pro detailnější práci. Podrobíte-li svoje tvrzení, jeho důvody a důkazy kritickému zkoumání, vezmete-li do úvahy jiná možná řešení, budete lépe připraveni na nezbytné konfrontace. Rozhodně jsem zde však *nenabídl* žádnou dobrou radu, jak snížit vaši únavu; právě naopak.

5. Použitá literatura

W. C. Booth – G. G. Colomb – J. M. Williams, *The Craft of Research*, Chicago: The University of Chicago Press 1995

I. Johnston, *Essays and Arguments*, Nanaimo: Malaspina University Press 2000